

Cuir ort hata agus léine, cuir ort lucht gréine

Tá an samhradh buailte linn agus tá súil againn go mbeidh an ghrian ag taitneamh. Is dócha go bhfuil tú ag caitheamh i bhfad níos mó ama taobh amuigh ná mar a chaith tú i rith an gheimhridh. Ach ná déan dearmad, tá sé an-tábhachtach aire mhaith a thabhairt do do chraiceann. Déanann an iomarca de sholas na gréine dochar don chraiceann. Mar sin de, cuimhnigh i gcónaí ar an mana (slogan) 'Cuir ort hata agus léine, cuir ort lucht gréine', agus lean an dea-chomhairle sin. Ar an gcaoi seo, beidh do chraiceann slán sábháilte.

Cloig agus cnapáin (blisters) (bumps)

De ghnáth, tagann cloig ar do chos má bhíonn do chos ag cuimilt in aghaidh bróige nó stoca. Tagann siad ar do lámh fosta má bhíonn treatlamh (equipment) ar nós camáin in úsáid agat go minic. Bíonn na codanna seo de do chorp tais (damp) teolaí (warm) go hiondúil agus is breá le cloig sin. Is cuisín (cushion) é an leacht taobh istigh den chlog, ach ar chúis eigin, bíonn an clog pianmhar go fóill!

Bíonn póir (pores) nó poil bheaga sa chraiceann. Uaireanta, bíonn na póir druidte (blocked) agus ansin tarlaíonn goirín (pimple). Chun goirín a sheachaint (avoid), coinneigh do chraiceann glan – cabhróidh sé sin go mór.

Bhí **faithne** (wart) ag cuid mhór daoine ar a gcorp ag am éigin. Go hiondúil is ar na méara, lámha agus cosa a bhíonn faithní. Cé go gcuireann siad as do dhaoine, ní bhíonn siad pianmhar. **Vireas** (virus) is cuisín le faithní. Bíonn faithní cosúil le cóillís (cauliflower) beag bideach le spotaí dubha taobh istigh.

Uaireanta, fasann faithní ar bhonn na coise agus ansin tugaimid an t-ainm **vearúca** orthu. Bíonn vearúca pianmhar mar brúnn meáchan do choirp é isteach i do chos. Go hiondúil, imíonn faithní agus vearúcaí tar éis trí mhí nó mar sin, agus is fíorannamh (very rare) go mbeidís fós agat tar éis dhá bhliain.

Fíricí Fóna

- Ar thug tú faoi deara nach féidir mórán a mhothú le craiceann d'uillinn? Arbh eol duit go bhfuil sé beagnach dodhéanta (impossible) d'uillinn a lí (lick)?
- Tá craiceann an tsrónbheannaigh (rhinoceros) beagnach 2.5cm ar tiús (thick).
- Tá an craiceann ar bharr na coise 2mm ar tiús. Tá an craiceann ar bhonn na coise 5mm ar tiús. Má shiúlann daoine cosnócht formhór an ama, éiríonn an craiceann ar bhonn na coise i bhfad níos tibhe (thicker) – suas le 10cm ar tiús.
- Cailleann duine thart ar 18kg de chraiceann marbh i rith an tsaoil.
- Titeann idir 30,000 agus 40,000 cill (cells) **craicinn** ó do chorp gach nóiméad. Ach níl fadhb leis seo, mar déanann do chorp cealla nua an t-am ar fad. Creid nó ná creid, bíonn craiceann nua agat gach coicis nó mar sin.
- An bhfuil deannach liath ina lui thart ar an teach? Seans maith gur seanchealla marbha craicinn iad sin. Yuk!
- Déanfaidh beagnach gach duine iarracht a n-uillinn a lí nuair a léann siad an chéad fhicir thuas! An ndéarna túsa iarracht?

eureka

Foilsíonn an Irish Independent Eureka, i gcomhar leis an Ionad Oideachas Eolaíochta ag Coláiste Phádraig, Droim Conrach, BÁC 9, le tacaíocht ón gComhairle um Oideachas Gaeltachta agus Gaelscolaíochta.

TAIGHDE & TÉACS:

Paula Kilfeather, Cliona Murphy & Janet Varley.

An Chomhairle um Oideachas Gaeltachta & Gaelscolaíochta

Centre for Science Education

www.independent.ie/eureka

Irish Independent

eureka

Buaiteoir 2005 - Gradam Domhanda an Léitheora Óig - Cumann Domhanda na Nuachtán (WAN)

Imleabhar 3, Eagrán 28
14ú Meitheamh 2007

The Irish Independent Science supplement for Primary Schools

Craic le craiceann

Tá tú go hálainn, a Mhama! Níl uachtar craicinn uait.

San eagrán seo d'Eureka, beimid ag caint faoin orgán corpartha (bodily organ) is mó. An é sin an croí? Ní hé. An é sin an t-ae (liver)? Ní hé. An í sin an inchinn (brain)? Ní hí. Is é do chraiceann an t-orgán corpartha is mó. Cosnaíonn (protects) do chraiceann tú ón saol lasmuigh. Cosnaíonn sé do chorp ar rudaí gránna ar nós salachair agus fridíní (germs). Coinníonn do chraiceann iad taobh amuigh den chorp. Cruthaíonn (makes) do chraiceann ola a chuireann snas (shine) ar do chuid gruaige agus a choinníonn an craiceann mín (smooth). Cabhraíonn an ola seo freisin chun do chraiceann a dhéanamh uisceadhionach. Is uisce é 75% de chorp an duine agus cosnaíonn do chraiceann tú ar thriomú. Coinníonn do chraiceann an teas istigh nuair a bhíonn tú fuar agus scaoileann sé amach teas nuair a bhíonn tú te. Cosnaíonn sé tú ar gathanna (rays) dainséaracha na gréine. Is sa chraiceann a bhíonn formhór (most of) chéadfa an tadhaill (sense of touch). Tá sé lán le néarchinn (nerve endings) a shúnn isteach eolas faoi gach rud atá thart ort. Insiúnn na néarchinn duit an bhfuil rud te, fuar, garbh nó mín. Seolann na néarchinn teachtaireachtaí chuig d'inchinn. Bíonn a fhios agat ansin ar cheart duit criith le fuacht nó do lámh a tharraingt siar ón teas.

Mar is gnách, tá gníomhaíochtaí le déanamh againn duit. Is í seo an Eureka deireanach roimh laethanta saoire an tsamhraidh. Beimid ar ais arís mí Mheán Fómhair le heolas eolaíoch a roinnt leat. Bíodh saoire iontach agat agus ná déan dearmad súil a choinneáil amach do na rudaí ar fad a phléamar libh i rith na bliana. Bí cinnte go dtugann tú aire mhaith do do chraiceann agus go gcosnaíonn tú é ar an ngrían i rith an tsamhraidh.

Gníomhaíocht

Cad atá agat i do lámh?

Bainimid úsáid as na céadfaí (m.sh. boladh, radharc, tadhall) chun eolas a chur ar an domhan. Úsáidimid an tsrón chun boladh a fháil, na súile le radharc a fháil ar rud, an craiceann chun rud a mhóthú. An gceapann tú go bhfuil craiceann gach duine chomh mothlach (sensitive) le craiceann gach duine eile? Bain triail as an ngníomhaíocht thíos chun do chairde a thástáil.

BUNABHAIR:

- Bosca mór agus dhá pholl ascaille (armhole) ann. Ba cheart go mbeifeá in ann do lámha a chur trí na poill.
- Rudaí éagsúla ar nós marla, sceallán (segment) oraiste scafa (peeled), fionchaor (grape) scafa, cloch, bonn airgid, duilleog

TREORACHA:

- Cuir na rudaí éagsúla sa bhosca, ceann ar cheann.
- Bi cinnte nach féidir le do chairde an rud sa bhosca a fheiceáil.
- Iarr ar gach cara an rud sa bhosca a láimhseáil. Ansin iarr orthu scríobh síos cad a bhí ann.
- An raibh an ceart ag aon duine de do chairde? Cé aige a raibh an craiceann is mothálaí?

Gníomhaíocht

Níl aon díse againn!

Tástáil do chairde le fáil amach cé hé an cara is fearr ag comhaireamh cártaí nuair a thadhlaíonn (touch) siad iad le barra a méar.

BUNABHAIR:

- Dronnuilleoga beaga de chárta righin
- Peann luaidhe
- Púicín (blindfold)
- Uaineadóir (timer)

TREORACHA:

- Cuir marc (ponc nó poncanna) ar thaobh amháin den chárta. Déan iad mar atá siad ar dhíse.
- Poll (pierce) gach ponc le peann luaidhe sa chaoi go mbeidh ponc ardaithe (raised) ar an taobh eile. (Féach ar an léaráid)
- Cuir púicín ar do chairde agus iarr orthu na cártaí a chur in ord ó 1 go 6 ag mothú na bponcanna ardaithe le barra a méar.
- Amaigh gach cara le fáil amach ce mhéad ama a thógann sé orthu iad a chur in ord. An gcuireann siad in ord iad?
- Déan tástáil ort féin.
- Pleigh cad a fuair tú amach. Cad iad na deacrachtaí a bhain leis an ngníomhaíocht seo? An bhfuil aithne agat ar aon duine a bheadh an-mhaith ag 'léamh' na gcartaí seo le barra a méara?

Gníomhaíocht

Mothaigh an difríocht

De ghnáth nuair a mhothaíonn tú rud baineann tú úsáid as do mhéara. Ach ar smaoinigh tú riamh go bhfuil aon chuid eile de do chorp chomh maith le do mhéara más mian leat a fháil amach conas a mhothaíonn rudai?

BUNABHAIR:

- Púicín nó iarr ar do chairde a súile a dhúnadh
- Páipéir de chineáil éagsúla m.sh. páipéar suite, páipéar nuachta, páipéar litreach, páipéar cistine, páipéar gréiscdhionach, páipéar gainimh

TREORACHA:

- Cuir púicín ar do chairde nó iarr orthu a súile a dhúnadh.
- An féidir le do chairde na páipéir éagsúla a aithint má mhothaíonn siad iad lena n-uillinn? Bí cinnte nach ndéanann tú torann leis na páipéir - ní theastaíonn uait go n-aithneodís an torann in ionad an mhothúcháin!
- An bhfuil sé níos éasca iad a aithint má mhothaíonn tú iad le barra na méar? Bain triail as go bhfeicfidh tú.
- Cad a d'fhoghlaim tú faoi chéadfa an tadhail?

DÜSHLÁN BREISE:

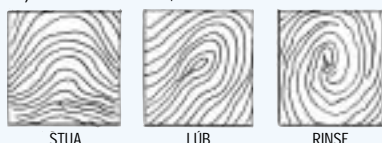
An féidir leis an gcráiceann ar do chosa, do ghluine nó do shrón an difríocht a mhóthú idir na páipéir éagsúla? **Tuar**, ansin bain triail as go bhfeicfidh tú.

Bí i do bhleachtair

Má fhéachann tú go géar ar bharr na méar, feicfidh tú go bhfuil patrún orthu. Is é seo an **méarlorg**. Tá méarlorg sainiúil (unique) ag gach duine ar domhan. Ní smaoiníonn tú air riamh, ach is dócha go bhfágann tú méarlorg gach uair a chuireann tú do mhéar ar rud éigin. Úsáideann bleachtairí méarlorga chun daoine a bhí ag láthair choire (crime scene) a aithint. Mar sin, cuireann buirgléirí agus coirpigh (criminals) eile lámhainní orthu féin go minic chun a méara a chlúdach.

Tá trí phríomhghrúpa de mhéarlorg ann: **stua** (arch), **lúb** (loop) agus **rínse** (whorl). Taispeánann an pictiúr an cruth atá orthu. Beidh an t-eolas seo uait don chéad ghníomhaíocht eile.

STUA

LÚB

RÍNSE

Gníomhaíocht

Cé leis an méarlorg seo?

Bain triail as an ngníomhaíocht seo agus faigh amach cén sórt méarlorg atá agat, agus ag do chairde.

BUNABHAIR:

- Ceap stampa (stamp pad) nó marcóirí
- Formhéadaitheoir
- Páipéar breise chun na méarlorga a chleachtadh
- Ceirnt nó ciarsúir fhliucha chun méara a ghlanadh
- Tábla cosúil leis an gceann thíos

TREORACHA:

A. M'AINM	B. ANIM	C. ANIM	D. ANIM
Grúpa:.....	Grúpa:.....	Grúpa:.....	Grúpa:.....

- Déan cleachtadh méarlorg a chur ar fhuillpháipéar (scrap paper). Má tá an ceap stampa in úsáid agat, ná brúigh ródhian air. Roll do mhéar chun an toradh is fearr a fháil. Má tá marcóirí in úsáid agat, dathaigh barr na méire uile agus ansin brúigh síos ar an bpáipéar.
- Cuir do mhéarlorg i mbosca A.
- Iarr ar thriúr cairde a méarlorga a chur sna boscaí eile.
- Glan do lámha.
- Scríobh ainm do charad os cionn na méarlorg.
- Aithin an sórt méarlorg (stua, lúb nó rínse) atá ag gach cara agus scríobh é seo sa tábla.

DÜSHLÁN BREISE:

Má tá dhá mhéarlorg sa ghrúpa céanna, an féidir leat aon difríocht a fheiceáil eatarthu? B'fhéidir go dteastódh formhéadaitheoir uait.

Gníomhaíocht

Áilleacht agus Áibhéil (exaggeration)

Bionn fógraí le feiceáil ar an teilifís a deir go gcoinneoidh uachtair (creams) craiceann go hálainn min. An gcreideann tú iad? Bain triail as an gcéad ghníomhaíocht eile go bhfeicfidh tú an bhfuil firinne ar bith iontu. D'úsáideamar duilleoga sa ghníomhaíocht seo, mar go bhfeicfidh tú na torthaí níos tapúla ná mar a d'fheiceáil le craiceann duine.

BUNABHAIR:

- Dhá dhuilleog ón gcrann céanna
- Uachtar aghaidhe nó uachtar láimhe. Iarr ar dhuine fásta beagán a thabhairt duit.

TREORACHA:

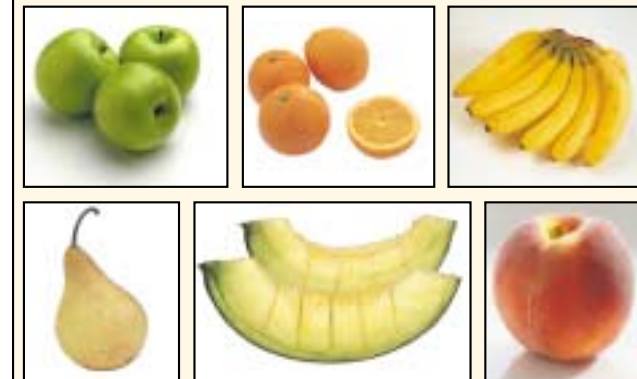
- Cuimil uachtar ar dhá thaobh d'aon duilleog amháin. Ná cuir aon uachtar ar an nduilleog eile.
- Cuir an dá dhuilleog in áit shabháilte m.sh. ar leac fuinneoige, ar feadh coicise ar a laghad. B'fhéidir go mbeidh ort leanúint níos faide leis an tionscnamh seo. Cuimil uachtar ar an gcéad duilleog gach lá.
- Tuar** cad a tharlóidh don dá dhuilleog.
- Ag deireadh na coicise, glan aon uachtar atá fágtha ar an gcéad duilleog.
- An bhfuil an dá dhuilleog fós mar a bhí siad? An gceapann tú go n-oirbrionn uachtair láimhe agus aghaidhe?

Gníomhaíocht

Craic le craiceann

Bionn craiceann ar dhaoine agus ar ainmhithe. Ach bionn craiceann ar rudaí eile freisin. Smoainigh ar roinnt de na torthaí a itheann tú. Uaireanta scamhann (peel) tú an craiceann den toradh sula n-itheann tú é, ar eagla go mbeadh sé righin (tough). Cosnaíonn an craiceann an bia atá taobh istigh agus bíonn sé slán ó dhamaíste. An bhfuil sórt craicinn amháin níos fearr ná sórt craicinn eile chun toradh a chosaint? Déan an ghníomhaíocht seo go bhfeicfidh tú.

BUNABHAIR:

- Torthaí éagsúla mar atá sa phictiúr
- Uisce
- Pipéad (dropper) nó spúnóg
- Peann luaidhe
- Scian nó scamhaire (peeler) chun an craiceann a bhaint de na torthaí
- Tuaille cistine
- Tábla cosúil leis an gceann thíos

AIRE: Iarr cabhair ó dhuine fásta má tá scian ghéar in úsáid agat.

TREORACHA:

- Bain píosa craicinn de na torthaí éagsúla.
- Féach ar na craicne go géar. An bhfuil siad min nó garbh?
- Déan gach píosa craicinn a thástáil chun fáil amach an stróiceann sé go héasca.
- Bain úsáid as bior pinn luaidhe le tástáil an bhfuil sé éasca poll a chur sa chraiceann. Tástáil gach píosa craicinn ar an mbealach céanna ionas go bhfuil na tástálacha **cothrom**.
- Leag tuaille cistine ar an mbord. Cuir píosa de gach craiceann air. Doirt cúpla braon uisce air le feiceáil an bhfuil sé **uiscedhionach**. Conas a bheidh a fhios agat?
- Taifead** na freagraí ar an gcairt. Tá an chéad cheann déanta.
- Cé acu craiceann is fearr a chosnaíonn an toradh? Cé acu craiceann is measa?
- Ith an toradh scafa agus go mbaine tú sult as!

Toradh	Min nó garbh?	Stróiceann go héasca?	Éasca chun poll a dhéanamh ann?	Uiscedhionach?
Piorra	Min	Stróiceann		
Oráiste				
Mealbhacán (melon)				
Banana				
Péitseog				
Úll				